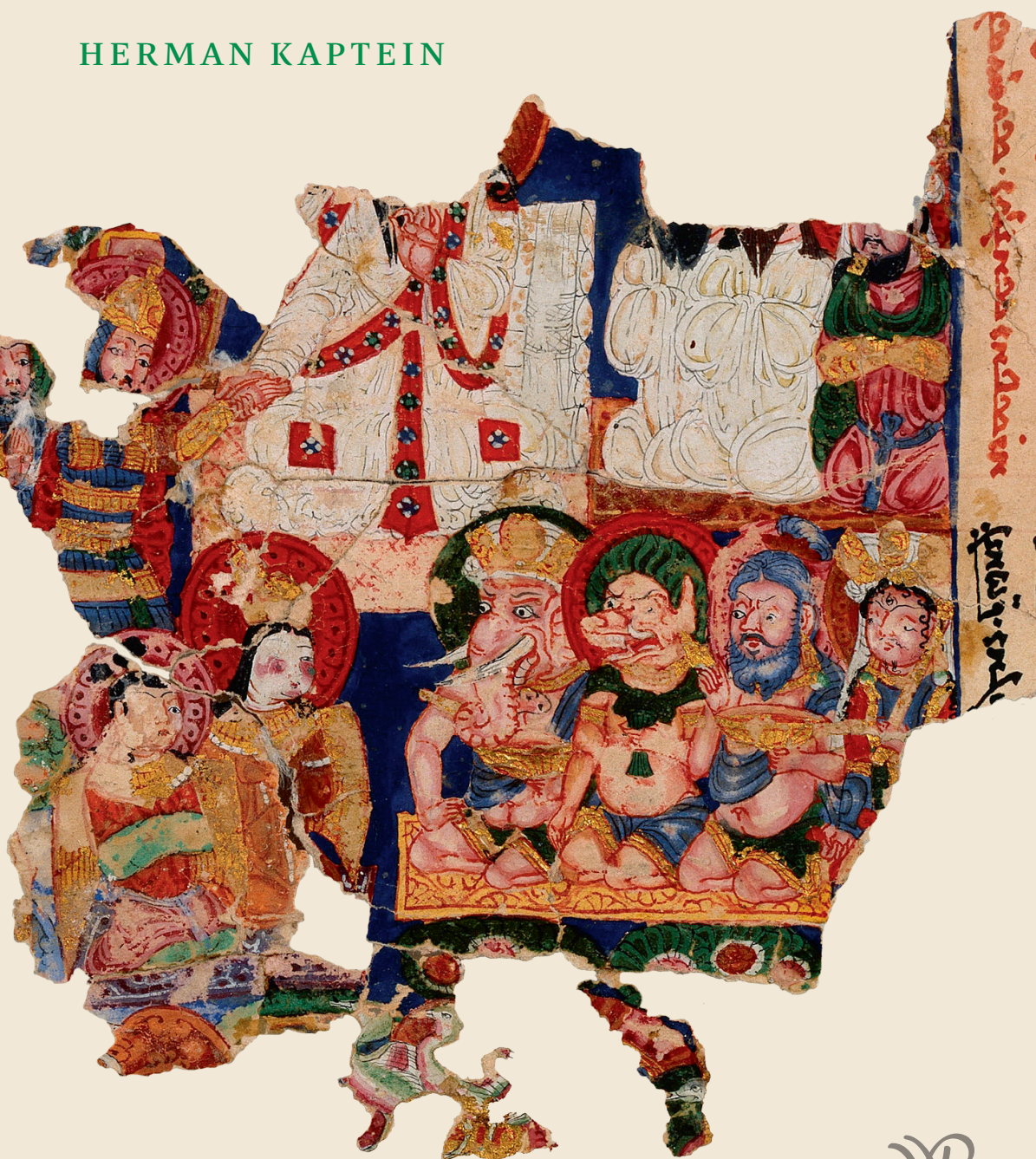

HOE DE WERELD VERANDERDE ROND HET JAAR 750

Politiek, religie, handel en schriftcultuur

HERMAN KAPTEIN

Inkijxemplaar

Het jaar 751 wordt vaak beschouwd als de 'Geboorte van Europa'. In dat jaar vond in het Frankische Rijk een paleiscoup plaats waarbij een nieuwe dynastie de koningsmacht overnam. Vooral onder Karel de Grote transformeerde het Frankische Rijk steeds meer tot een christenrijk. Opvallend is dat deze wending in West-Europa in tijd samenviel met vergelijkbare politiek-religieuze machtswisselingen in Noord-Afrika en Azië. Met de kentering in de relatie tussen overheid en wereldreligie voltrok zich in Afro-Eurazië tevens een wending in de schrift- en kenniscultuur. Ook de Karolingische Renaissance in het Frankische Rijk viel dus binnen een mondiaal patroon. Naast deze twee windingen vond in de wereldhandel een structurele verandering plaats. Alles bij elkaar genomen kunnen de jaren omstreeks 750 worden beschouwd als een scharniermoment in de wereldgeschiedenis.

HERMAN KAPTEIN was als docent geschiedenis jarenlang verbonden aan de Hogeschool van Amsterdam. Hij heeft diverse publicaties over historische onderwerpen op zijn naam staan. Voor twee van zijn boeken en een van zijn artikelen heeft hij een schrijversprijs ontvangen.

**'Een origineel en goed geschreven boek.
Herman Kaptein laat op een knappe
manier zien hoe grote veranderingen
in de wereld 1300 jaar geleden met elkaar
verweven waren. Dit is wereld-
geschiedenis van de beste soort.'**

– Karel Davids, emeritus-hoogleraar
economische en sociale geschiedenis aan de
VU en eindredacteur van *Wereldgeschiedenis
van Nederland*

WALBURGPERS

Inkijxemplaar

www.walburgpers.nl

Hoe de wereld veranderde rond het jaar 750

In zeer recente jaren [...] is er een nieuwe en luide oproep geweest om 'mondiale middeleeuwen' te bestuderen, waardoor de wetenschappelijke taak van de middeleeuwse historicus tot buiten Europa werd uitgebreid. Op zich is dat een waardige en waardevolle onderneming, maar in hoeverre het meer zal blijken te zijn dan een uitgebreide oefening in de vergelijkende geschiedenis, gezien de geringe verbindingen binnen de middeleeuwse wereld, valt nog te bezien.

Stephen Mossman (ed.), *Debating Medieval Europe* (2020), p. 3.

Hoe de wereld veranderde rond het jaar 750

Herman Kaptein

Inkijkexemplaar

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm.

BOEKENFONDS

ELISABETH GRENT
F.J.A.M. VAN DER HELM

Afbeelding omslag: Een manicheïstische priester in wit gewaad met rode band houdt ter zegening de hand vast van een vermoedelijk Oeigoerse khagan. Links daarvan drie andere hooggeplaatste volgelingen van het manicheïsme en rechts in witte gewaden drie knielende *electi* (uitverkorenen). Daaronder twee Perzische goden en vier hindoeïsten op een rij. Het manicheïsme staat boven deze religies. Fragment van een afbeelding uit een manuscript over het manicheïsme uit de tiende-elfde eeuw, Qocho, in het huidige Xinjiang, China. [Museum für Asiatische Kunst, Berlijn].

Ontwerp omslag: Mijke Wondergem

Ontwerp binnenwerk: Prezns –Marco Bolsenbroek, Zutphen

ISBN 9789 46 456 503 4

e-ISBN 978 94 6456 504 1

NUR 684 | 694

© 2025 Herman Kaptein, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2025 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoudsopgave

Het verhaal achter het boek 9

1. Waar het over zal gaan 11

China en Europa op een keerpunt 11 | Wendingen in Afro-Eurazië 13 | Het skelet van het verhaal 15

2. Dynastiewisselingen 18

Karolingen grijpen de macht 18 | Naar nieuwe machtsverhoudingen 20 | Aan de grenzen van Europa 23

3. Omstreden beelden 27

Byzantijnse beeldenstrijd 27 | Islamitische invloed? 29 | Beelden in het Westen 31 | Karolingische kerkhervorming 33

4. Geestelijk en wereldlijk leiderschap 37

Paus of koning? 37 | De Byzantijnse keizer 39 | De macht van de paus 41 | De macht van de Karolingische keizer 43 | De Abbasidische kalief 45 | Een nieuw begin 46 | De Paltskapel en de koepel 48

5. Mohammed en Karel de Grote 51

De Pirenne-these 51 | Botsende beschavingen? 52 | Economisch dieptepunt? 56

6. Slavenhandel 59

De olifant van de kalief 59 | De Radhanieten 61 | Islam en slavernij 62 | Slavenhandel in en vanuit Europa 64

7. Ontluiking 68

Emporia en de oplevende economie 68 | Zilveren munten en slavenhandel 70 | Gift exchange 71

8. De geboorte van Europa? 75

De koning, Vader van Europa 75 | Troje als bakermat 77 | Etnogenese 78 | De Franken en de ‘ander’ 80 | Europese identiteit 82

9. Europa in de wereld 84

In de achterhoede 84 | Aristocratie en bureaucratie 85 | Urbanisatie en ontwikkeling 89

10. Rebellerende Berbers 91

De Grote Berberopstand 739-743 91 | Op weg naar autonomie 92 | De trans-Saharahandel 94 | Wagadu: het Land van goud 95 | De opbrengst voor Europa 97

11. Christenen in het Oosten 99

Een vergeten geschiedenis 99 | Mensen van het Boek 101 | De Abbasidische Revolutie 104 | Timotheus I 105 | Bekering en islamisering 107

12. Wetenschappelijke wending 109

Indiërs op bezoek 109 | Het Huis van Wijsheid 111 | Het eerste ziekenhuis 113 | De patronage-familie Barmaki 114 | Kennis en de islam 117 | Schriftcultuur in het Karolingische Rijk 118 | Karolingische Renaissance 121

13. Commerciële vernieuwingen in Azië 124

Welvaart, winstbejag en woeker 124 | Nieuwe handelstechnieken binnen het kalifaat 126 | Nieuwe handelstechnieken buiten het kalifaat 129 | Woeker en wederkerigheid in Latijns-Europa 130

14. Sogdië: Het rijkste land in Centraal-Azië 133

Transoxanië en Sogdië 133 | Sogdiërs in opstand 705-819 135

15. Zijderoutes en steppevolkeren 139

Omwentelingen in Centraal-Azië 139 | De Zijderoutes 140 | De steppe en het zaailand 143

16. Göktürken, Oeigoeren en Chazaren 146

De Orkhon-inscripties 146 | Handelaren en huursoldaten 149 | Oeigoeren en het manicheïsme 152 | Transformatie van de Oeigoerse samenleving 154 | Migratie naar Xinjiang 157 | Het joodse Chazarië 159

17. Boeddhisme in Tibet 162

De moord 162 | Introductie van het boeddhisme 164 | Boeddhistisch Tibet 166

18. Tang-China: van goud naar zilver 172

Terug naar de An Lushan-opstand 172 | China omstreeks 750 173 | Papier en boekdrukkunst 176 | Een kosmopolitische samenleving 178 | In de ban van mystieke religies 179 | Het confucianisme 181 | China in de wereld 183 | Een ander gezicht 185

19. Nihon: Land van de rijzende zon 187

Jianzhen en de Japanse kennisverwerving 187 | Tōdaiji en het nieuwe klooster-systeem 190 | Naar een geïntegreerde staatsideologie 192 | ‘Chinese kennis, Japanse geest’ 196

20. Avaren en Bulgaren 198

Steppevolkeren in Europa 198 | Slavische staten 200 | Het einde van het Avarse Rijk 201 | Bulgaren tegen Byzantijnen 204 | De opmars van de ruiterij 208

21. Zijderoutes over zee 213

De directe zeereis 213 | Maritieme handelskolonies 214 | Aanvallen op vreemdelingen 216 | Maritiem beleid van de Tang 218 | Sewn ships 220 | Chinese reisverslagen 222

22. Zuid-Azië: de drie koninkrijken van 750 226

De zegetocht van Lalitaditya 226 | Gurjara-Pratihara 750-950 227 | Rastrakoeta 753-973 230 | Pala 750-1140 234 | Vergelijking met Europa 237

23. Maritiem Zuidoost-Azië 240

Een boeddhistisch wereldmonument 240 | De Borobudur als mandala en kosmische berg 241 | Sailendra en Srivijaya 243 | De specerijenhandel 246 | Een thalassocratie 249 | Indianisering en de paradox 251

24. Duiding 255

Samenvatting 255 | Samenhang 257 | Het jaar 750 als tijdgrens 261

Noten 265

Bibliografie 270

Register 284

Het verhaal achter het boek

Dit boek is voortgekomen uit mijn belangstelling voor mondiale geschiedenis.¹ Gewoonlijk wordt deze tak binnen de geschiedwetenschap wereldgeschiedenis genoemd. Ik prefereer mondiale geschiedenis (Engels: *global history*) om het verschil te benadrukken met de wereldgeschiedenis van vroeger. De nieuwe wereldgeschiedenis neemt afstand van de Westerse, eurocentrische blik en beschouwt het verleden zoveel mogelijk vanuit een mondiaal perspectief. Dat levert een nieuwe kijk op het verleden op, in het bijzonder op de Europese geschiedenis. De meeste wereldhistorici zijn ondertussen overtuigd geraakt van de volgende drie uitgangspunten:

- Wereldwijde interculturele interactie is in het verre verleden intensiever geweest dan lang is gedacht;
- Europa stond in zijn historische ontwikkeling eerder, sterker en langer onder invloed van andere culturen dan lang is gedacht en
- het Europese verleden week minder af van wat elders op de wereld is gebeurd dan lang is gedacht.

Deze uitgangspunten staan haaks op wat de Westerse geschiedschrijving altijd heeft beweerd. Het traditionele idee – dat overigens nog steeds overheerst – is dat het Europese verleden grotendeels buiten het mondiale patroon valt. Europa zou al vroeg in de tijd een historische route hebben gevolgd die fundamenteel afweek van die in de rest van de wereld. Invloed van buitenaf op het historische proces van Europa zou in de premoderne tijd onbeduidend zijn geweest. Deze gedachten vallen samen met het idee dat Europa als eerste en op eigen kracht het traject naar modernisering is opgegaan; de andere grote beschavingen daarentegen bleven teren op vergane glorie en kwamen moeilijk los van het verleden. De term modernisering wordt binnen deze interpretatie op Westerse wijze gedefinieerd. Deze visie overtuigt mij steeds minder. In mijn ogen wordt in de eurocentrische geschiedschrijving te vaak gezocht naar verschillen en te weinig naar overeenkomsten.

Mijn bedenkingen ten aanzien van het idee van ‘Europa als historische afwijking’ en van een Europa dat eeuwenlang weinig invloed van buitenaf heeft ondergaan, hebben mij aangespoord dit boek te schrijven. De keuze voor het onderwerp

is ook hieruit voortgekomen. Het boek begint met het verhaal over de vroegste gebeurtenissen binnen het Karolingische Rijk (751-888) en plaatst deze vervolgens binnen de mondiale context van die tijd. Europa in de vroege middeleeuwen, dus na de val van het West-Romeinse Rijk in 476, wordt gewoonlijk getypeerd als een continent dat de banden met de omringende wereld verbrak en zich in zijn schulp terugtrok. Hier zou volgens velen het begin liggen van een autonoom opererend, christelijk Europa dat in zijn ontwikkeling begon af te wijken van de rest van de wereld. Ik vroeg mij af of dit klopt.

De Karolingische machtsovername in het Frankische Rijk in 751 was het uitgangspunt voor het schrijven van dit boek. Deze gebeurtenis en de daarop volgende opbouw van een christenrijk betekenden voor Europa een keerpunt in zijn ontwikkeling. Ik wilde weten wat er rond het jaar 750 in de rest van de wereld is gebeurd. Ik vroeg mij af wat een mondiale benadering bijdroeg aan ons inzicht en onze beeldvorming ten aanzien van de Karolingische ommezwaaai. Gaandeweg mijn onderzoek werd mij duidelijk dat in meerdere delen van de wereld rond het midden van de achtste eeuw vergelijkbare gebeurtenissen hadden plaatsgevonden die op meerdere maatschappelijke terreinen een kentering tot gevolg hadden.² Mijn boek vertelt dit verhaal.

Ik richt mij op een lezerspubliek dat breder is dan de groep liefhebbers van geschiedenis met een academische achtergrond. Ik heb meelezers gevraagd om mijn teksten niet alleen op inhoud, maar ook op toegankelijkheid te beoordelen. Hun inbreng heeft mij scherp gehouden. Ik dank vooral Peter van Diepen voor zijn onversneden commentaar en de vele en langdurige besprekingen in aangename eetgelegenheden, en Frans Kaandorp voor zijn kritische opmerkingen en vruchtbare vragen. De mijmerende beschouwingen van de helaas overleden Hans van den Hogen tijdens lange duinwandelingen hebben mij meermalen op een bepaald spoor gebracht. De enthousiaste reacties van Dorus Luyckx en het kundige oordeel van Klaas Kalkwiek sterkten mij om op dezelfde voet door te gaan. Ook wil ik Anja van Leusden van uitgeverij Walburg Pers bedanken voor haar aangename begeleiding, niet alleen bij deze publicatie. Mocht ik toch niet bieden wat lezers hadden verwacht, dan heeft het niet aan hen gelegen.

Voor mijn verhaal heb ik een verscheidenheid aan literatuur geraadpleegd. Ter voorkoming van een te complex notenapparaat heb ik er voor gekozen vaker dan te doen gebruikelijk historici aan het woord te laten en op enkele uitzonderingen na alleen de citaten te annoteren. In de bibliografie zijn meer titels opgenomen dan in de noten zijn verwerkt. Hoewel ik voor de gegevens schatplichtig ben aan diverse deskundigen, biedt dit boek mijn verhaal en visie waarop alleen ik kan worden aangesproken.

1. Waar het over zal gaan

China en Europa op een keerpunt

Aan het einde van het jaar 755 verliet een opstandig deel van het Chinese grensleger de garnizoenen. Vanuit het noordoosten trok het op in zuidelijke richting. Het doel was de verovering van de twee hoofdsteden van het Chinese Keizerrijk en het ten val brengen van de Tang-dynastie (618-907). An Lushan (703-757), de bevelhebber van het opstandige grensleger, had daartoe het bevel gegeven. An Lushan was een militaire gouverneur die de taak had het Chinese grensgebied te verdedigen tegen aanvallen van steppevolkeren. Daartoe had hij beroepssoldaten tot zijn beschikking die alleen aan hem trouw waren. Jarenlang had An Lushan de bevelen van keizer Xuanzong (regeringsperiode 712-756) gediensig opgevolgd. Als beloning voor zijn bijzondere verdiensten aan de dynastie wilde de keizer hem zelfs tot zijn eerste minister benoemen. Yang Guozhong, de toenmalige eerste minister en degene die voor An Lushan plaats had moeten maken, wist de functiewisseling te vrijdelen. Hij had het doen en laten van An Lushan in een kwaad daglicht gezet en de keizer in het oor gefluisterd dat An Lushan als eerste minister een machtsgreep tegen de keizer zal plegen. Tot het bot beledigd omdat de keizer terugkwam op zijn voornemen, ontketende An Lushan daarop met zijn soldatenopstand een vernietigende burgeroorlog in China die acht jaar zou duren (755-763).

Na de verovering van de 'oostelijke hoofdstad' Luoyang in januari 756 trok An Lushan met zijn rebellenleger op naar het keizerlijke hof in de 'westelijke hoofdstad' Chang'an. De oude keizer Xuanzong wachtte de komst van de opstandelingen niet af en vluchtte in het holst van de nacht de stad uit. In zijn kleine gevolg bevond zich Yang Guifei, zijn 'hoogstaande concubine'. Zij droeg deze officiële titel, omdat zij onder de keizerlijke bijvrouwen de hoogste in rang was. In het vluchten-de gezelschap bevond zich tevens een aantal familieleden van Yang Guifei, waaronder haar neef en eerste minister: de intrigant Yang Guozhong. Een detachement ruitersoldaten escorteerde het groepje vluchtelingen [Afb. 1].

Tijdens een rustpauze bij een halteplaats ontstond munitie onder de keizerlijke bewakers. Volgens hen lag de schuld van alle ellende bij de eerste minister en zijn familie. Zij sloegen hen dood en spietten het hoofd van Yang Guozhong op een speer. Vervolgens weigerden zij de keizer verder te escorteren, totdat hij zijn

zeer geliefde concubine had laten ombrengen. De keizer zag geen andere uitweg dan zijn hoofdeunuch opdracht te geven Yang Guifei ter plekke met een zijden koord te wurgen. Daarna vervolgde de majesteitelijke stoet zijn weg naar een toevluchtsoord ver weg van Chang'an.

Aangekomen in zijn nieuwe residentie wachtte de vermoeide en intens verdrietige keizer een volgend onheilsbericht. De kroonprins, op zoek naar nieuwe troepen, had zich op verzoek van legerofficieren tot de nieuwe Tang-keizer laten uitroepen. Xuanzong accepteerde gelaten en zonder bezwaar aan te tekenen de titel 'keizer in ruste'. Aan de meest bloeiende en briljante regeringsfase van de Tang-dynastie was een einde gekomen. De 'keizer in ruste' stierf in 762, één jaar vóór het einde van de An Lushan-opstand.

Tijdens de An Lushan-opstand deed het keizerlijke hof een beroep op de occulte krachten van Amoghavajra (705-774). Deze monnik was een van de belangrijkste *goeroes* binnen het esoterisch of tantrisch-boeddhisme. Deze mystieke stroming binnen het boeddhisme kende omstreeks 750 in bepaalde delen van Azië haar hoogtijdagen. Ook de Chinese machthebbers waren een aantal decennia bevangen door het religieuze occultisme. Op meerdere momenten tijdens de An Lushan-opstand zette Amoghavajra zijn bovennatuurlijke krachten in om onheil tegen de Tang-heersers te keren.

An Lushan wilde met zijn opstand de Tang-dynastie omverwerpen en in China een nieuwe heersersdynastie oprichten met zichzelf als keizer. Hij bereikte zijn doel niet, maar zette wel een van de meest bloedige en vernietigende burgeroorlogen uit de wereldgeschiedenis in beweging die miljoenen slachtoffers telde. De gevolgen voor de Chinese samenleving waren ingrijpend. Wat de Tang-dynastie zelf betreft: hoewel zij nog anderhalve eeuw in China de regeringsmacht uitoefende, was haar glorie tijd voorbij. China bleef een machtig imperium, maar de hoogglans was ervan af. Algemeen wordt de An Lushan-opstand beschouwd als een van de belangrijkste kantelmomenten in de Chinese geschiedenis.

'De breuk die werd gemarkeerd door de An Lushan-opstand in 756 was een cruciaal moment, niet alleen in het wel en wee van de dynastie, maar in het hele traject van de Chinese ontwikkeling.'

Vlak vóór het uitbreken van de An Lushan-opstand voltrok zich aan de andere kant van de wereld ook een belangrijke politiek-religieuze wending. In het jaar 751 vond in het Frankische Rijk (481-751), gelegen tussen de Pyreneeën en de Noordzee, een paleiscoup plaats die een dynastiewisseling tot stand bracht. Voortaan bestuurde het geslacht van de Karolingen het Frankische Rijk, in het vervolg het Karolingische Rijk (751-888) genoemd. Voor veel historici betekent deze machtswisseling een nieuw begin in de Europese geschiedenis. Toen immers begon een

intensieve samenwerking tussen de paus in Rome en de Karolingische elite ter verspreiding en versterking van het christendom. Op doordachte wijze werden meer dan daarvoor andersgelovigen bekeerd en alle Franken een christelijk leven aangeleerd. De kerstening ging gepaard met meer scholing en kennisvergaring, resulterend in meer geletterdheid. Met Karel de Grote (r. 768-814) als belangrijkste Karolingische vorst kreeg Europa definitief zijn christelijke identiteit. Men spreekt weleens van het 'Eerste Europa' of zelfs van de 'Geboorte van Europa'.

Wendingen in Afro-Eurazië

De verhalen over Tang-China en het Karolingische Rijk gaan over machtsconflicten en religieuze veranderingen die zich rond het jaar 750 hebben voltrokken. De gebeurtenissen vonden gelijktijdig en aan beide uiteinden van het Euraziatische continent plaats. Dat is opmerkelijk, maar op zichzelf niet bijzonder. Anders wordt het als zij onderdeel blijken te zijn van een serie politiek-religieuze wendingen die zich halverwege de achtste eeuw afspeelde in Noord-Afrika, Europa en Azië, in het vervolg Afro-Eurazië genoemd. In bijna alle gevallen was er sprake van een troons- of zelfs dynastiewisseling en van een ingrijpende verandering in de relatie tussen overheid en religie.

Wat de politiek-religieuze omwentelingen in de Afro-Euraziatische wereld zo uitzonderlijk maakt, is niet alleen hun gelijktijdigheid. Het gaat hier om veranderingen in de relatie tussen overheden en religies die op een na zijn uitgegroeid tot de huidige wereldgodsdiensten. Voor deze periode gaat het dan in alfabetische volgorde om het boeddhisme, het christendom, het hindoeïsme, de islam, het jodisme en het manicheïsme. Natuurlijk: religie en macht zijn in alle tijden innig met elkaar verstrengeld geweest, maar medio achtste eeuw brak in deze relatie een volgende fase aan: het maakt veel uit of een overheid gelieerd is aan een natuurgodsdienst of aan een wereldgodsdienst. Bij deze mondiale ommezwaai ging het in het ene geval om een publieke overstap van een natuurreligie naar een wereldreligie, in het andere geval om versterking en verdieping van het geloof in een wereldreligie die zich al eerder had verbonden aan een centrale overheid.

Veel mensen in die tijd leefden in een tribale samenleving met kleine en overzichtelijke gemeenschappen. Zij waren verenigd in clans op basis van gemeenschappelijke voorouders of in stammen die uit meerdere familieverbanden bestonden. Binnen hun leefomgeving hadden de leden van een clan of een stam geloofssystemen ontwikkeld om bovennatuurlijke krachten te kunnen beïnvloeden. Deze natuurreligies waren meer gericht op de aardse gevaren dan op het leven na de dood. Zij hadden tot doel geesten en demonen gunstig te stemmen, zodat rampspoed de mensen zo veel mogelijk bespaard bleef. Zij waren magisch van aard en handelingsgericht. Rituelen, offerandes, bezweringen en vereringen tijdens ge-

meenschappelijke bijeenkomsten bij heiligdommen moesten de stamleden behoeven voor onheil en natuurgeweld en hen helpen in het nastreven van hun aardse doelen. Natuurreligies stimuleerden geen individuele geloofsbeleving, maar bevorderden wel de onderlinge saamhorigheid binnen een groep.

Omdat wereldreligies wezenlijk anders zijn dan natuurreligies, is de verbintenis van een overheid met een wereldgodsdienst van een geheel andere aard. Ten eerste doen wereldreligies aanspraak op een universele waarheid en worden daarom ook universele religies genoemd. Zij staan open voor de gehele mensheid, bezitten bekeringsdrang, propageren een stelsel van waarden en normen, leggen openbaringen, leerstellingen en denkbeelden schriftelijk vast en zijn gericht op persoonlijke verlichting en verlossing. Ten tweede waren de politieke omstandigheden anders. De ommezwaai naar en versterking van wereldreligies op centraal-bestuurlijk niveau voltrok zich rond het jaar 750 binnen omvangrijke en complexe samenlevingen: koninkrijken, keizerrijken en stepperijken. Deze politieke organisatievormen brachten een diversiteit aan stammen en volkeren bestuurlijk bijeen met elk hun eigen lokale of etnische loyaliteitsbanden, geloof en tradities. Om uit deze verscheidenheid meer gemeenschappelijkheid te kunnen smeden was een overkoepelende ideologie en identiteit noodzakelijk. Een wereldreligie bood dit.

Kortom: mijn overtuiging is dat de machtsveranderingen omstreeks 750 in een groot deel van de wereld een ware politiek-religieuze wending inluiden. Het is het eerste hoofdthema van dit boek, want er is meer. Behalve in de relatie tussen overheid en religie vallen er halverwege de achtste eeuw meer wendingen in Afro-Eurazië vast te stellen.

Wereldgodsdiensten zijn schriftreligies: godsdiensten waarvan alles wat wordt verwoord op schrift wordt vastgelegd. Wereldreligies met hun geschreven openbaringen, leerstellingen en commentaren stimuleren het gebruik van het geschreven woord en het vergaren van kennis. Hun versterkte mondiale groei ging aldus gepaard met een versnelde verspreiding en groei van de schrift- en kenniscultuur. Deze ontwikkeling is de tweede wending omstreeks 750 en daarmee het tweede hoofdthema.

Bij deze wending ging het om het intensiever gebruik van het schrift als informatie- en kennisdrager voor religie, bestuur en cultuur. Voor uitleg en prediking van het geloof waren geletterde theologen, priesters, leermeesters enzovoort nodig. Religieuze geschriften dienden te worden bestudeerd en te worden becommentarieerd. Besluiten over leerstellingen en leefregels moesten op schrift worden vastgelegd. Voor een overheid die streefde naar meer efficiëntie en controle waren geletterde ambtenaren en bestuurders nodig. Geleerden hielden zich bezig met het op schrift becommentariëren van de veranderde verbintenis tussen overheid en religie. Een voldoende ontwikkelde schriftcultuur was derhalve een noodzake-

lijke voorwaarde voor de politiek-religieuze transformatie en voor de implementatie van het nieuwe geloofsleven onder de elite en het volk.

Een derde mondiale wending en tevens het derde hoofdthema betreft de wereldhandel. De aandacht die ik aan dit onderwerp schenk, dient in het juiste perspectief te worden geplaatst. In de premoderne periode had handel een overwegend lokaal, regionaal en interregionaal karakter. De continentale en intercontinentale handel beperkten zich tot de vraag van de elite naar uiterst luxe en exotische producten. De mondiale handelsstroom was dus hoogwaardig van karakter, maar gering in volume. Dat neemt niet weg dat er sprake was van wereldhandel en dat veranderingen daarin gevolgen hadden op het gebied van interculturele contacten. De belangrijkste wending omstreeks 750 in de wereldhandel voltrok zich in Azië. Zij betrof de toegenomen betekenis van de zeehandel ten opzichte van de landhandel. Nauwkeuriger verwoord: de langeafstandshandel over de Zijderoutes in Centraal-Azië nam langdurig in betekenis af en die over de Aziatische zeeën structureel toe.

De wendingen medio achtste eeuw vormen de leidraden van het boek. Ik definieer een wending en vergelijkbare termen als keerpunt (Engels: *turning point*) als een moment waarop een reeks van gebeurtenissen binnen een bepaald tijdsbestek bepalend is geweest voor een langdurige verandering in een proces of ontwikkeling daarna. Daarmee doel ik niet op een volledige breuk met het voorafgaande, maar op een opvallende versnelling, versterking, vernieuwing, verschuiving enzovoort. Het gebruik van termen als wending, keerpunt, kantelmoment, ommekeer is bedoeld om een fasering aan te brengen in de loop van de historische ontwikkeling.

Het skelet van het verhaal

Tussen de verschillende wendingen door lopen verhaallijnen die ermee zijn verweven, maar ons tevens een idee geven over hoe wij ons de Afro-Euraziatische wereld halverwege de achtste eeuw moeten voorstellen. Zo wordt veel aandacht geschonken aan interculturele contacten: kooplieden, zeelieden, kameeldrijvers, pelgrims, migranten, diplomaten en slaven uit verschillende culturen trokken eropuit of werden tegen hun zin vervoerd naar verre streken en wisselden daar nieuwe ideeën uit in woord en beeld. Wat zal blijken is dat er ook vanuit Europa meer mondiale contacten waren dan gewoonlijk wordt verondersteld. De interculturele ontmoetingen roepen ten aanzien van de drie hoofdthema's de vraag op in hoeverre de ontwikkelingen en gebeurtenissen in de verschillende samenlevingen met elkaar in verband stonden. In het laatste hoofdstuk zullen ideeën hierover worden besproken.

Wat de lezer ook zal tegenkomen, is het begrip volksidentiteit: een verbeelde gemeenschap van mensen die in de meeste gevallen vreemden voor elkaar zijn, maar zich toch als één etnische bevolkingsgroep met elkaar verbonden voelen vanwege gemeenschappelijke cultuuruitingen als taal, tradities, mythen enzovoort. Religie was een van de manieren om samenhang en saamhorigheid tussen verschillende stammen en volkeren te stimuleren. Ontstaansmythen en historische verhalen hadden tot doel een gezamenlijk volksgevoel te creëren. Feitelijk gaat het hier om (beginfasen in) het proces van staatsvorming en van *empire building*.

Het gebruik van het moderne begrip 'staat' als politieke term voor een bepaalde organisatie van bestuur past niet zo voor deze periode. Wat betreft bestuurlijke gemeenschappen spreek ik over een tribale samenleving, een stepperijk, een (konink)rijk en een imperium. Onder een tribale samenleving versta ik een netwerk van clans en stammen, al dan niet verenigd in een etnisch te definiëren volk onder een tijdelijk centraal leiderschap. Een of meerdere volkeren kunnen verenigd zijn in een groot rijk onder leiding van koningen of keizers. Vanwege hun multi-etnisch karakter waren koninkrijken in die tijd in feite netwerken van regionaal verankerde en grotendeels zelfstandig opererende aristocraten die zich hadden verbonden rond de figuur van een koning. Hun loyaliteit tegenover de monarch berustte naast de rechtmatigheid van de troonbezetting louter op wederzijdse belangen en afspraken. Door een eed van trouw af te leggen kreeg samenwerking binnen de elite een verplichtend karakter. Verder gebruik ik regelmatig de term *empire building*. Hiermee wordt de vorming, uitbreiding en versterking bedoeld van een imperium, ook een term die moeilijk is te definiëren. In dit boek staat imperium gemakshalve voor een heel groot (keizer)rijk, maar waar een koninkrijk eindigt en een imperium begint is moeilijk te zeggen. Samenwerkingsverbanden op grote schaal tussen stammen en volkeren die op de steppen in Centraal-Azië leefden en onder een centraal gezag stonden, worden stepperijken of steppeconfederaties genoemd.

Alles bij elkaar genomen zie ik de jaren rond 750 als een scharniermoment in de Afro-Euraziatische geschiedenis. Het Karolingische Rijk maakte daarvan deel uit. Dat is interessant, want in de geschiedschrijving overheerst het beeld van een vroegmiddeleeuws Europa als een vrij geïsoleerde uithoek op het Euraziatische continent. Het roept de vraag op in hoeverre dat beeld klopt. Vandaar dat in de eerste hoofdstukken het vizier vooral is gericht op Europa en daarbinnen het Fransisch-Karolingische Rijk. Vandaaruit worden lijnen getrokken naar het Byzantijnse Rijk en het Arabische of Islamitische Rijk. Na die hoofdstukken trek ik twee keer van west naar oost de Afro-Euraziatische wereld in en trek ik hier en daar de vergelijking met Europa. Ik hou mij bezig met regio's die op enigerlei wijze met elkaar in verbinding stonden en waar halverwege de achtste eeuw belangrijke wendingen hebben plaatsgevonden. Dat betekent dat Amerika en Australië er buiten vallen en

ik niet alle regio's van Afro-Eurazië onder de loep neem. Ik gebruik de termen 'wereld' en 'mondiaal' dus in beperkte zin, namelijk in de zin van de Afro-Euraziatische wereld waarbinnen interculturele contacten zijn waar te nemen.